

Z. BURNYS

NEOTOMISTINĖ I. KANTO ETIKOS KRITIKA LIETUVOJE

*Mano filosofija — ne teologijos
šleifas, o takelas*

I. Kantas

Apmąstydamas prancūzų švietimo filosofijos idėjas, Imanuelis Kantas visiškai sutiko su ten kelta mintimi, kad žmogus yra didžiausia vertybė ir negali būti panaudotas kaip priemonė jokiems, net ir patiems kilniausiems tikslams. Kanto etika — vienas pirmųjų bandymų filosofijoje atmesti religiją kaip moralės teorinį pagrindą ir iškelti naują principą — žmogaus autonomiškumą religijos atžvilgiu. Elkis taip, kad tavo valios maksima galėtų būti ir visuomenės norma — taip suskambėjo vokiškai išreikštas prancūzų buržuazinės revoliucijos idealas.¹ Bažnyčios ir cenzūros viešpatavimo sąlygomis jis įgalino propaguoti demokratines nuotaikas. Todėl Kanto etika anuo metu suskambo kaip asmenybės išlaisvinimo programa, o teorinės savo reikšmės ji neprarado ir vėliau.

Kita vertus, nors pagal savo minčių pobūdį Kantas neišėjo už etinio racionalizmo ribų, bet jis jautė, kad racionalizmo pagrindas ne-tvirtas.

Savo darbuose Kantas pirmasis išblaškė švietimo epochoje entuziastingai propaguotą žmogaus idealą, blaviai pažiūrėjo į žmogų. Tuo jis susilpnino etikos ir tikėjimo progresu ryšį.

Neotomistinė filosofija, susijusi su religija ir katalikų bažnyčia, pagrįstai laikė Kantą laisvamaniškos etikos pradininku ir nukreipė savo kritikos strėles į jo filosofijos pagrindus, siekdama ją sukritikuoti. Kaip ir daugelis kitų I. Kanto priešininkų, neotomistai kritikavo jį už formalizmą, rigorizmą, autonomiškumą, subjektyvizmą, abstraktumą, metafizikos atsisakymą. Tačiau neotomistinė Kanto etikos kritika tiek savo pozicija, tiek argumentacija neabejotinai turi specifinių bruožų.

Lietuvos neotomistai, sekdami savo kolegomis europiečiais, nesutiko su Kantu, kad žmogaus protas gali būti moralės normų reiškėjas, kad valia savaime gali būti gera, heteronomijos principas nesuderinamas su morale, kad moraliu tik tai, kas daroma vadovaujantis vien pareigos jausmu. Jie tvirtino, kad Kanto rigorizmas yra psichologiškai nepagrįstas, kad pareiga gali būti suprasta tik kaip aukščiausios abso-

liučios valios išraiška, kad aukščiausias gėris, suprantamas kantiškai, yra nepasiekiamas. Kantas, jų nuomone, neįrodė, kad moralu vien tai, kas plaukia iš grynos pareigos, ir todėl neatsakė į klausimą, kas verčia laikytis moralės normų.

Norint suprasti neotomistinės Kanto kritikos specifiškumą, pirmiausia būtina atkreipti dėmesį į Kanto etikos su religija santykį, kuris yra gana prieštaringas. Nors Kantas ir stengėsi išlaisvinti moralę nuo religijos, bet jo moralinė sistema be religijos praktiškai neįgyvendinama.

Bene pastebimiausiai Kantą su religija suartina jo požiūris į žmogų. Žmogaus prigimtis, Kanto nuomone, ydinga ta prasme, kad žmogus linkęs į blogą ir niekaip negali įveikti šio polinkio,—negali nusi-kratyti blogų ketinimų. Polinkis į blogį yra amžinas. Kuo labiau žmogus tobulėja, tuo daugiau trūkumų savyje atranda. Kantas mato, kad kilnūs idealai susiduria su kasdieniu egoizmu, tuštybe, godumu, prieta-rais, kvailiais įpročiais. Jis sako, kad prancūzų materialistai nieko ne-laimėjo, dievą pakeitę tokia pat „išoriška“ gamta, kuriai priklauso savanaudiškas ir egoistiškas žmogaus kūnas. Natūralūs poreikiai daro žmogų jų paklusniu vergu. Todėl jutiminę žmogaus prigimtį pusę Kantas traktuoja kaip nereikšmingą ir net žalingą moralei, nes jutimi-nis žmogus, jo nuomone, vadovaujasi vien egoistiniais motyvais. Op-timistiniai siekimai įveikti visa tai — tėra tik geri norai.

Žmogus, pasak Kanto, yra laisvas, jei jis gyvena ir veikia sutin-kamai su tikslu, kurį pats sau iškėlė laisvai apsispręsdamas. Tad lais-vė yra veikimas pagal savo tikslą ir prieš jo realizavimą trukdančias aplinkybes, prieš kūną kaip gamtos dalelę. Žmogus tampa žmogumi, kai jis ima sąmoningai veikti pagal bendrus interesus, Žmogaus iš di-džiosios raidės interesus. Kanto etikos idealas ir yra artėjimas prie to-kio Žmogaus. O idealas kaip horizontas,— jis nutolsta tiek, kiek prie jo priartėji. Anot Hėgelio, tai yra kryptis į tiesą, bet anaip tol ne pati tie-sa. Iš tiesų, realybėje Kanto idealas neįgyvendinamas, jis nepriklauso „šiam pasauliui“, kaip ir katalikų bažnyčios idealas.

Nors Kantas ir smerkė Ruso už jo meilę žmonijai, tačiau ne be pastarojo įtakos įsitikino, kad žmogaus moralinė vertė glūdi valioje, o ne žinojime. Ne išsilavinimas, o gera valia sąlygoja dorumą. Ši išvada aktualizavo vieną iš pagrindinių krikščionybės tiesų. Moralės pagrindo ieškojimas grynoje valioje rodo Kanto etikos metafiziškumą.

Kanto požiūriu, moralinio jausmo pagrindas — kova tarp polinkių ir pareigos kaip įstatymo. Tikroji moralė gimsta tik tada, kai polin-kiai nugalimi. Tokia Kanto pozicija reiškė tam tikrą žmogaus nuskur-dinimą. Netgi neotomistinė filosofija sprendė šią problemą kompromi-siškai: neotomistų nuomone, polinkiai yra naudingi tada, kai yra tvar-komi proto.

Dorybė ir laimė, Kanto požiūriu, empiriniame pasaulyje nesutaiko-mi. Empirinis pasaulis — idealo priešas. Tai — principinė Kanto etikos išvada. Ji reiškia, kad jeigu moraliniai reikalavimai negali būti pa-

grindžiami šio pasaulio dėsniais ir poreikiais, tai jie turi išplaukti iš kito pasaulio. Laimė gali sutapti su dorybe tik protingesniame ir teisingesniame pasaulyje negu šis. Moralė Kantui — tik laimės sąlyga, o laimės galima tikėtis vien žengus žingsnį į dievo karalystę. Šioje žemėje laimės siekimas negali padaryti žmogų moralų, nes šis siekimas egoistinis, individualus. Tik religija gali teikti vilčių kada nors pasiekti laimę.

Kantas nepritaria teiginiui, kad moralė išvedama tik iš visuotinės naudos. Jis jaučia, kad moralėje slypi kažkas daugiau. Moralumas gali viešpatauti tik tada, kai jis bus suvokiamas kaip tikslas, bet ne kaip priemonė. Moralė, jo nuomone, tai noras pakilti virš savęs, atsipalaiduoti nuo būtinumo, išeiti į aukštesnį pasaulį. Moralės dėsnių visuotinumą Kantas traktuoja kaip jų aprioriškumą. O kas yra noumenalinė transcendentali būtinybė, Kantas nepaaiškina. Todėl jis nepasisako prieš moralės normų priskyrimą dievo įsakymui. Tik, pagal Kantą, šios normos ne todėl privalomos, kad jos yra dievo duotos, bet savaime patvirtina tikėjimo į dievą teisingumą.

Tikroji moralė Kantui — tai racionali pareiga. Pareigos samprata Kanto etikoje gana sudėtinga. Kategorinį imperatyvą diktuoja žmogaus praktinis protas. Jis subjektyvus pagal kilmę, bet objektyvus savo turiniu, liečiančiu bendražmogiškus santykius. Pastaroji aplinkybė vertė Kantą įsileisti į moralinę sąmonę dievo idėją, nes filosofo požiūriu pareiga neturi nieko bendra su visuomeniškumu, socialinėmis sąlygomis, subjektyviais interesais. Visa tai byloja apie utilitarizmą, kurio Kantas nelaikė kilniu motyvu, tinkančiu moralei. Žmogus gali tapti moralus tik slopindamas gamtišką pradą, priversdamas save paklusti vien pareigai. O pastarosios turinyje turi būti kažkas negamtiška — kažkoks substancinės dvasinės esmės atspindys. Pareigos turinio Kantas plačiau neatskleidžia. Tik jis nurodo, kad pareiga duota a priori. Tad pareigos išaukštinimą Kantas apmoka jos turinio neaiškumu. Rimtas Kanto etikos trūkumas yra dar tas, kad joje nepateiktas betarpiškai įtikinantis moralumo principas. Moralumas per grynai vidinę dvasinę pareigą veda į būtį savyje. Absoliuti pareiga žmogaus išgyvenama savyje ir yra neempirinės būties faktas. Dėl to tenka pripažinti neempirišką pasaulį, dievą, laisvę ir nemirtingumą. Kantas pats prisipažįsta, kad jam teko sunkus uždavinys: sukurti empiriškai veiksmingą etiką iš viršpasaulinių paskatų. Tai įgalina teigti, kad kritinė jo etikos dalis stipri, o pozityvi — silpna¹. Šią ypatybę pabrėžia ne tik dabartiniai tyrinėtojai. An-tai savo laiku A. Šopenhaueris pagrįstai įžiūrėjo Kanto absoliučioje pareigoje religinį atspalvį. Griežtoje šios pareigos sampratoje lyg dar kartą atgijo asketinė krikščioniškosios etikos dvasia.

Kanto nuomone, moralei būtinai reikalingas tikėjimas. Moralės ir religijos vertybės turi būti vienybėje, kitaip moralė neteks jėgų. Todėl

¹ Бахитановский В. И. Моральный выбор личности.— Томск, 1977, с. 112.

Kantas ir apribojo žinojimą, kad išlaisvintų kelią tikėjimui. Pabrėždamas tikėjimo svarbą, Kantas norėjo pasakyti, kad jo etika pasiekia daugiau negu gnoseologija. Tikėjimas — gryo praktinio proto postulat, suvokiamas a priori. Tik praktiniame prote jis virsta realybe. Todėl etika kaip praktinio proto sfera ir yra Kantui aukščiausia gnoseologija.

Moralės tikslas — Kanto požiūriu — aukščiausio gėrio idėjos išsąmoninimas. O tam savo ruožtu būtina pripažinti aukščiausią moralinę visagalę esybę. Dievo, kaip aukščiausio gėrio, samprata turi išplaukti iš moralinio tobulumo idėjos, kurią protas kuria aprioriškai, susiedamas ją su laisvos valios samprata. Todėl aukščiausio gėrio dōdovė, kaip absoliuti tobulybė, gali būti įgyvendinta tik amžinybėje. Nors moralei nereikia tikslų, bet aukščiausio gėrio idėja išplaukia iš jos, kaip besąlygiškai būtinas poreikis. Pomirtinio gėrio viltis, pagal Kanto etiką — būtina psichologinė moralės nuostatos pasekmė.

Moralinis idealas Kantui — šventumas. Žmoguje kaip „daikte savyje“ yra kažkas šventa, kas daro jį laisvą ir atsakingą. Šventumas neišvedamas nei iš biologinės prigimties, nei iš socialinių ryšių. Jis gimsta tada, kai valios maksimos sutampa su moralės dėsniais. Pats moralės dėsnis yra šventas. Kiekvienas žmogus turi nešti savo valios maksimų neatitikimo šventumui kryžių. Šventumas reiškia tyrumą, grynumą, dvasinę harmoniją. Žmogus gali pasiekti jį tik nemirtingumo dėka. Šiame pasaulyje mes galime būti tik geri, bet ne šventi. Kanto nuomone, pats dėsnis praranda savo šventumą, jei yra nužeminamas iki patogumo arba išaukštinamas iki visiško nepasiekiamumo. Tuo būdu Kantas iškelia moralinį idealą vėlgi už šio pasaulio ribų.

Kantui atrodo, kad krikščioniškoji aukščiausio gėrio samprata patenkina praktinį žmogaus protą. Moralės dėsnis čia šventas, ir tas šventumas yra didžiulė perspektyva žengti į priekį. Kadangi moralės dėsnio laikymasis žemėje nežada laimės, todėl krikščionybė surandanti geriausią išeitį: ji teikia sampratą dievo karalystės, kaip amžinojo gėrio pasaulio, kuriame prigimtis ir moralė kūrėjo dėka pasiekia harmoniją. Tik tame pasaulyje tėra galima ir šventumo pilnatvė. Kantas aiškina, kad „krikščioniškas moralės principas yra autonominis savyje, nes dievo pažinimas yra pagrindas pasiekti aukščiausią gėrį“². Tik to dėsnio laikymasis turi būti pagrįstas ne atpildo, o palaimos verta pareigos supratimo idėja.

Moralės dėsnis, Kanto nuomone, per aukščiausio gėrio sąvoką kaip objektą ir galutinį gryojo praktinio proto tikslą veda į pažinimą pareigų, kaip dieviškų įsakymų, suprantamų ne sankcijomis, ne svetimos valios liepimais, o neatimamais kiekvienos laisvos valios įsakymais. Moralės normas galima suprasti kaip aukščiausios esybės įstatymus todėl, kad aukščiausio gėrio galima laukti tik iš moraliai tobulos, šven-

² Кант И. Соч.— М., 1965, т. 4, с. 462.

tos ir visagalės valios. Tik juos reikia pagrįsti pareiga, o „ne baime ir viltim, kurios sunaikina moralumą“³. Aukščiausio gėrio įgyvendinimo galima tikėtis tik žmogaus valiai atitinkant kūrėjo valią. Todėl už laisvę dievą mylime, o už šventumą garbiname.

Taip suprantamą Kanto aukščiausią gėrį galima susieti su utilitarine teologine morale. Eudemonizmas, A. Šopenhauerio nuomone, įeina į Kanto etiką pro užpakalines duris aukščiausio gėrio pavidalu. Galingą ir kerštingą teologiją Kantas laiko antimoralia, tačiau moralės normų įgyvendinimo neišvaiduoja be nemirtingumo, o aukščiausio gėrio — be dievo. Laikydamas teologinį mokymą apie atpildą heteronomišku, Kantas vis tiek priverstas pripažinti, kad prieš mus grėsminoj didybėj rymo dievas ir amžinybė.

Kanto nuolaidas religijai neotomistai vertino teigiamai ir daug iš jo pasimokė. Po Kanto jau buvo nebeįmanoma atvirai teigti, kad dievo baimė yra moralės elementas. Neotomistams itin svarbi žmogaus valios laisvės samprata savo dieviškumu artima transcendentaliam Kanto laisvės supratimui. Su laiku jie buvo priversti priimti į savo sistemą ir žmogaus autonomiškumo sąvoką, žinoma, tomistiškai suprantamą. Neotomistai pritarė ir Kanto imperatyvo visuotinumui — jiems buvo parankus jo visuotinis įpareigojimas.

Tačiau Kantas sudėtingas ir prieštaringas mąstytojas. Jis atiduoda duoklę religijai, bet kartu pasisako prieš ją. Ypač nepriimtina neotomizmui buvo kantiškoji asmenybės ir jos autonomijos samprata. Suteikdamas asmenybei teisę nustatyti pačiai sau įstatymus, Kantas iškėlė ją į negirdėtą iki tol aukštumą. Šventa moralinio didingumo ugnis, jo nuomone, galima tiktai asmenybei būdingam moraliniam nesuinteresuotumui. Kantas nepaprastai išaukštino žmogų, bet ir nepaprastai daug iš jo pareikalavo. Jo nuomone, moralumas nėra būdas kokiam nors rezultatui pasiekti; už jį neatlyginama, jis — tikslas savyje, ir čia glūdi jo didingumas. Kanto požiūriu, asmenybė pati turi nustatyti sau būtinumą ir priversti save laisvai jį priimti. Žmogus, pagal Kantą, turi tokią galimybę, nes jis yra ir jutiminė, ir transcendentali būtybė ir sykiu priklauso tiek būtinumo, tiek laisvės pasauliams. Tik laisvės pasaulis, pagal Kantą, daro žmogų tikru žmogumi, tikslų karalystės valdovu. Asmenybės valia yra autonomiška, nes seka įstatymu, esančiu joje pačioje. Net dievas negali panaudoti žmogaus kaip priemonės, nes žmogus yra moralinio dėsnio — to, kas šventa, subjektas.

Anksčiau pažymėjome, kad Kantas neabejojo, jog tai, kas išplaukia iš individo, yra neišvengiamai egoistiška. Tačiau jis tikėjo, kad žmogus gali tapti asmenybe ir kad nugalės joje esantis apriorinis pareigos visuotinumas. Savo išvadą, kad moralės dėsnis kyla iš žmogaus, bet nėra jam primestas, Kantas laikė nauju teiginiu etikoje. Jo kategorinis imperatyvas gali tobulai realizuotis tik asmenybėje, kaip absoliu-

³ Ten pat, p. 463.

čioje vertybėje sau. Jos tikslingumas savyje yra objektyvumo apraiška. Tik tokia žmoguje yra tikra viršjautinė būtis. Valios laisvė Kantui yra savybė būti sau įstatymu. Laisva valia ir valia, pajungta moralės dėsniui, Kantui yra tas pats. Protas diktuoja nenumaldomai, o gera valia savyje puošia žmogų kaip brangakmenis.

Su tokiu asmenybės išaukštinimu neotomistinė filosofija sutikti nenorėjo. Ji negalėjo atsisakyti kertinio religijos postulato, kad žmogus yra tik dievo kūrinys ir priklauso nuo jo. Ji neabejojo, kad mūsų praktinis protas negali būti galutiniu pareigos šaltiniu. Neotomistų aiškinimu, įstatymas ir pareiga reiškia reikalavimą iš šalies. Kas gi reiškia reikalavimą kategorine forma? Aišku, kad ne žmogaus valia, nes įstatymai riboja ją, reikalauja jiems paklusti, atsisakyti polinkių. Todėl mes jaučiame juos kaip pančius, norime jiems priešintis ir išlaikyti savo valios laisvę. Visada veržiamės į tai, kas uždrausta ir trokštame to, kas negalima⁴. Kas gi tuomet ta didžioji valia, kuri reikalauja paklusimo? Tai protingos žmogaus prigimties autoriaus — dievo balso pasireiškimas⁵.

Neotomistų nuomone, Kanto etikos mokslas pats panaikina pareigą. Kategorinio imperatyvo atveju valia griežtai reikalauja vykdymo ir ta pati valia jam priešinasi. Pats prisiimdamas pareigą, žmogus pats gali save nuo jos ir atleisti. Todėl pareigą gali uždėti tik vyresnysis savo pavaldiniams⁶. Įstatymo balsu kalba įstatymų leidėjo valia. Niekas negali leisti sau įstatymų, kaip nė vienas negali būti savo tėvu⁷. Čia paliečiama sudėtinga moralinių normų interriorizacijos problema, kurios sprendime ir Kantas, ir neotomistai yra savaip teisūs. Moralė, kurios normos nevirsta žmogaus įsitikinimu, negali būti veiksminga. Čia Kantas teisus. Nemažiau teisūs ir neotomistai, pabrėždami objektyvų moralinių normų pobūdį. Problema suformuluota, bet reikėtas tas, kad nei Kantas, nei neotomistinė filosofija nepajėgė jos teisingai išspręsti.

Kanto teigimu, kategorinį imperatyvą mums aprioriškai diktuoja mūsų praktinis protas, kuris nuo nieko nepriklauso. Veikti taip, kad tavo valios maksimos galėtų tapti visuotinėmis normomis — šis teiginys, neotomistų nuomone, esąs visiškai formalus, nes praktiškai veikiant, visuomet iškyla klausimas, dėl ko būtent šitaip veikiama. Valios tikslas ir motyvai turi susiderinti. Todėl ir Kanto teiginys, kad gera valia yra gera savaime nepriklausomai nuo jos tikslo ir objekto, neotomistų nuomone, — klaidingas. Pasak neotomistų, tai, kad jis pabrėžė dorumo nepriklausomumą ne tik nuo pačios valios, bet ir nuo jos geidžiamo objekto (būtent nuo jo), reiškė objektyvų jų sistemos pobūdį.

⁴ *Maliauskis A.* Etika — K., 1935, p. 37.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 40.

Tai, kas heteronomiška ir legalu, Kanto požiūriu, nepriklauso moralei. Nors Kantas ir nesako, kad nereikia vykdyti heteronomiškų ir legalių įsakymų, bet teigia, kad jie neturi nieko bendra su tikrąja morale. Neotomistams toks tvirtinimas nepriimtinas, nes jis griauna bet kokią autoritetą.

Kanto moralės tyrumo ir autonomiškumo reikalavimas, neotomistų nuomone, esąs nežmoniškas. Žmogus negali nešti dorybių svorio dėl jų pačių, be atlyginimo. Neotomistų teigimu, tai pripažino ir pats Kantas, sakydamas, kad jo etikos pasekėjų, praktiškai įgyvendinančių jos reikalavimus, beveik nėra. Tai reiškė, kad būtinas kompromisas su žmogaus silpnybėmis. Kantas šiuo atveju neabejotinai didingesnis, bet neotomistai praktiškesni — Kanto reikalavimai išties sunkiai įgyvendinami realybėje.

Kantiškąją moralumo sampratą, pagal kurią moralu tik tai, kas išplaukia iš pareigos jausmo, neotomistai laiko per siaura. Jie sako, kad yra herojiškų žygių, kurie buvo įvykdyti ne iš pareigos, bet vadovaujantis kitais sumetimais — meile, užuojauta, pasigailėjimu, geradaryste. Pasak jų, nesuskaitoma daugybė krikščionių išdalijo savo turtus, Kristus kentėjo persekiojimus, pajuoką ir mirtį. Ir visa tai Kanto etikos požiūriu neturi jokios moralinės vertės.

Nepriimtinas neotomistams Kanto teiginys, kad dievo ir bažnyčios įsakymai verti tiek, kiek jie yra proto padiktuoti. Kanto autonomijos principas, jų nuomone, būtų teisingas tada, jei Kantas būtų pareiškęs, kad dorovės dėsniai, nors ir nustatyti aukščiausios esybės, žmogaus proto pirmiau turėtų būti pripažinti teisingais, o po to per sąžinę, kaip betarpišką normos išraišką, būtų prisiimti kaip pareiga.

Neotomistai kritikavo Kantą ir už jo etinio idealo nepasiekiamumą. Tačiau tokia kritika iš jų pusės nėra pagrįsta. Juk krikščioniškas žmogaus idealas — siekimas moraliai priartėti prie dievo. Neotomizme, kaip ir bet kurioje perfekcionistinėje teorijoje, orientuotoje į transcendentą, nėra ribų tobulėjimui. Kaip Kanto nuopelną reikia pažymėti tai, kad jie ieško etinės koncepcijos, kuri pakylėtų kasdienišką praktikizmą ir kiek pažemintų besiaukojantį ateičiai istoricistinį fanatizmą.

Neotomistai teigia, jog Kanto paskelbtoji valios autonomija etikos ir moralės srityje surado daug pasekėjų, nes ji atitiko mūsų epochos žmonių ambicijas. Bet tos autonomijos pasekmės esančios liūdnos: atsisakyta dievo, atmestas bet koks autoritetas. Kai kas atmetė netgi universalius proto principus, pasilikdami teisę tvarkyti gyvenimą pagal savo norą. Valios autonomija tapo savivale. P. Kuraitis tvirtino, kad Ničės amoralizmas — tai nuoseklus Kanto gnoseologijos pritaikymas. Kantas gerbia pareigą — Ničė jau laiko ją prietarų, Kantas smerkia kritikoje naudos momentą — Ničė giria antžmogio egoizmą, Kantas moko šventai laikytis moralės normų — Ničė garbina jėgą ir instinktą. Be to, Ničė paskelbė, kad pripažįstantys imperatyvą sykiu pripažįsta ir die-

vą. Ir viską jis atmetė. Pasaulis susideda iš jėgų — paskelbė Ničė. Ir agnostikui tenka sutikti su juo⁸.

Lietuviškoji neotomistinė filosofija nesugebėjo teisingai įvertinti Kanto etinių pastangų. Neotomistai žiūrėjo į Kanto etiką ne tiek moksliniu, kiek religiniu žvilgsniu ir vertino ją pirmiausia pagal tai, kiek ji padeda ar kenkia religijos interesams. Kanto nuolaidoms religijai jie pritarė, o tai, kas jo etikoje buvo nauja,— pasmerkė. Jie teigė, kad Kanto etika galų gale nuvedė į lėkštą materializmą, amoralizmą ir degradaciją. Esą kantizmas — kaip geležinkelio stotis: kas, atsisakęs krikščionybės, kreipiasi čia, Kantas įteikia bilietą į bet kur — į materializmą, deizmą, panteizmą, pozityvizmą ir net pašamoneę. Kas laikysis Kanto, po keleto stočių pasieks nihilizmą⁹. Kanto etika, pagal J. Lomaną, nenurodo mums gyvenimo tikslo, amžini klausimai neranda joje atsakymo. Todėl jis klausia, kuo taps begaliniai žmogaus troškimai, jeigu tik kančia ir disciplina lydės jį visą gyvenimą. J. Lomano nuomone, grandioziški Kanto rūmai, nors ir imponuojantys, yra pastatyti ant smėlio, o jų labirintuose maža šviesos. Tad kantizmas — pradžia didžio žinojimo sukilimo prieš metafiziškąjį būties šventumą. Užtat krikščionybė — tai rūmas ant uolos.

Neotomistai pagrįstai kritikavo Kantą už apriorizmą, formalizmą, rigorizmą, subjektyvizmą, pedantiškumą, agnosticizmą. Tačiau jie net neužsimindavo apie Kanto idealizmą, neistoriškumą, metafiziką. Visa tai sutapo su jų pačių filosofija. Užtat karščiausiai neotomistai kritikavo jiems nepriimtina asmenybės autonomijos principą. Tai rodo jų išankstinį nemokslinį nusistatymą.

Nežiūrint minėtų Kanto etikos prieštaravimų, joje atsispindėjo nuoširdūs moksliniai filosofo ieškojimai. Iš visų savo amžininkų Kantas bene giliausiai suvokė moralės specifiką ir bandė ją atskleisti. Jis pirmas pradėjo aiškinti ne tai, kaip būti laimingam, o tai, kaip būti doram. Nors Kanto etika nestokojo metafizinių elementų, tačiau jis gražino moralei galingą ir įtikimą pareigos įsakymo balsą. Norėdamas išryškinti moralės grynumą, jis paaukojo kitas, jo nuomone, mažiau vertingas žmogaus galias ir išaukštino protą. Pagarba idėjai, o ne materialumui, Kanto požiūriu, labiausiai taurina protingą būtybę. Polinkiai gimdo tuštumą ir protingai būtybei yra slegiantys; tik intelektualus jausmas gali būti iš tikrųjų gerbiamas ir vien tik intelektualiu pasitenkinimu galima pasiekti palaimą.

Su Kanto vardu susijusi kritika natūralistinio metodo, aiškinusio žmogų kaip gamtos dalelę, išreiškiančią ir pakartojančią jos dėsningumus. Krikščionybė taip pat atstovavo antinatūralizmui, gindama asmenybės suverenumą gamtinės būties atžvilgiu. Tačiau Kantas pirmas filosofijos istorijoje parodė, kad žmogaus veikla determinuota ir empirinio,

⁸ Kuraitis P. Per Kantą į Ničė.— Logos, 1921, p. 71.

⁹ Lomanas J. Quo vadis modernioji Europa.— K., 1932, p. 110.

ir inteligibilus pasaulio. Nuo Kanto prasideda rimtas domėjimasis transcendentine žmogaus būties sfera ir siekiama nustatyti jos prigimtį.

Kantas ne už fideizmą — jis pasisako už tokį dievą, kuris neatimtų žmogaus laisvės ir jo moralinio orumo. Kanto žmogus nebijo dievo dėl savo moralinio didingumo; jo dievui malonus žmogaus savarankiškumas, nepriimtinas žmogaus dvasinis menkumas ir nusizeminimas. Stoviška vyriškumo jėga, pagal Kantą, pasireiškia kritiškomis situacijomis, kai būtina pasikliauti tik savim, o tikėjimas, kad dievas gali padaryti ir neįmanoma, tokiu atveju kenkia vidinio moralinio motyvo grynumui.

Kantas nenori suteikti religijai pirmumo prieš moralę. Tai yra lemiamas momentas Kanto moralės ir religijos santykio supratime. Tikėjimo objektas negali būti elgesio orientyru, ir praktiniame sprendime žmogus turi visiškai pasitikėti jame esančiu moralinio įstatymo suvokimu. Tikėjimas reikalingas tik kaip paguodos reiškėjas žmogui, apsisprendusiam vien savo rizika. Tikėjimo poreikis, pagal Kantą, atsiranda ne pasirinkimo momentu, o po to, kai pasirinkta, kai klausama, kokia yra sėkmės galimybė. Religijos postulatas reikalingas ne tam, kad tamptum moralus, o tam, kad įtikintum save moralės efektyvumu.

Nors objektyviai Kantas sutaikė švietimo epochos idealą su krikščionybe, tačiau ano meto Vokietijos protai pamatė „Grynojo proto kritikoje“ naują moralės evangeliją — tikėjimą protingu, doru ir išdidžiu žmogumi — vieninteliu žemės dievu. Ne visur, žinoma, galima sutikti su Kantu. Žmogaus didingumas ir grožis plaukia ne tik iš pareigos, bet ir iš jautrios bei pasiaukojančios širdies. Pedantiškas Kanto žmogus, viską atliekantis dėl išankstinio nusistatymo, nedaro malonaus išpūdzio; doras žmogus gali turėti silpnybių. Bet Kanto žmogaus didybė ir šventumas — neginčytini, jis galingas savo beaistriu paklusnumu moralės balsui, savo proto galia. Sakydamas, kad moralė — didis laisvo žmogaus išaukštinimas, didžiausia žmogaus vertybė, Kantas buvo teisus.

Moralės pagrindų Kantas nepajėgė surasti tikrovėje ir buvo priverstas pripažinti jų aprioriškumą. Vis dėlto jis parodė, kiek daug gali pasiekti žmogus savo protu, be jokių autoritetų. Nors Kanto idealas ir yra sunkiai įgyvendinamas, tačiau pats jo kūrėjas stengėsi pagal šį idealą gyventi. Kanto iškeltas moralinis tobulėjimas ir šiandien tebėra žmogaus dvasinio augimo programinis punktas, jo etika ir mums tebe-spindi kaip idealiai tyras brangakmenis. Juk sakydamas, kad ten, kur prasideda empirija — baigiasi idealai, Kantas buvo teisus.